

ضرورت تبیین کارکردهای اقتصاد روستایی در طرح های توسعه روستایی با رویکرد اقتصاد مقاومتی جهت تحقق توسعه پایدار روستایی

علیرضا عسگری پور^۱، آیت اله کرمی کالوس^۲

چکیده

توسعه پایدار روستایی از ارکان برنامه‌های توسعه اقتصادی است. طی سال‌های گذشته در بحث توسعه روستایی اقدامات مثبتی همچون طرح‌های عمرانی، طرح‌های هادی و توسعه منابع انرژی، در راستای بهسازی و نوسازی کالبدی و تامین امکانات زیرساختی به اجرا درآمده است. بحث اقتصاد روستایی، درآمد و اشتغال پایدار در برنامه های توسعه ای کمتر مورد توجه قرار گرفته است. هدف از این مطالعه تبیین اهمیت برنامه های اقتصادی در تحقق اهداف توسعه پایدار روستایی می باشد. از باب روش شناسی این مطالعه به روش توصیفی و تحلیلی است. یافته های این مطالعه نشان می دهد با توجه به گزارش های مراکز آماري، مبني بر اینکه ۲۶/۶ درصد از تولید بخش های مختلف اقتصادی در حوزه روستایی و سهم بیش از یک چهارم شاخص اقتصاد روستایی، در اقتصاد کشور، توجه به این شاخص بعنوان یکی از ابزارهای مناسب اقتصاد مقاومتی در راستای توسعه پایدار روستایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پیشنهاد اصلی این مطالعه، توجه ویژه به کارکردهای اقتصادی روستا در کنار شاخص های اجتماعی و زیست محیطی، و کالبدی در طرح ها توسعه روستایی است. با بازنگری قوانین مرتبط، کارکردهای اقتصادی روستا، در قالب طرح متمم و فصلی جداگانه در کنار طرح های هادی روستایی جهت برنامه ریزی معیشت روستاییان در نظر گرفته شود. این طرح ها به صورت دوره ای در بازه های زمانی مشخص تدوین و بازبینی شوند. در هر روستا با هدف تخصیص بهینه عوامل تولید، افزایش درآمد، بهبود وضعیت اشتغال، تداوم تولید، استفاده از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های تولید طرحی متناسب با آن تهیه شود.

واژه‌های کلیدی: کارکردهای اقتصادی، توسعه روستایی، اقتصاد مقاومتی

^۱ دانشجوی مقطع دکتری توسعه کشاورزی دانشگاه یاسوج

^۲ دانشیار گروه مدیریت توسعه روستایی دانشگاه یاسوج

مقدمه

در دهه های اخیر و با توجه به تغییرات اقتصادی و اجتماعی در کشور، تغییرات قابل توجهی در ترکیب جمعیتی شهری و روستایی به وجود آمد و سهم جامعه روستایی از کل جمعیت کشور کاهش یافته است. هر چند با توجه به مولد بودن این بخش از جامعه هرگز از اهمیت و نقش آن در کشور کاسته نشده است. مهمترین و حیاتی ترین نقش جامعه روستایی تأمین امنیت غذایی کشور است، بنابراین به مخاطره افتادن روستاها منجر به ایجاد زیرساخت برای آغاز ناامنی غذایی است. به دلیل اهمیت تأمین امنیت غذایی، بیشتر کشورهای توسعه یافته یکی از محورهای توسعه کشور را روستا در نظر می گیرند و با ایجاد زیرساخت های مناسب به پایداری و حفظ روستاها کمک می کنند.

بهبود شرایط محیطی و توسعه روستاها در راستای رفع فقر و زدودن چهره محرومیت از سیمای اینگونه کانون های جمعیتی نظر بسیاری از اندیشمندان و بویژه برنامه ریزان را به خود جلب کرده است. در ایران نیز پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با توجه به گفتمان عدالت طلبی در راستای رفع محرومیت از چهره نواحی روستایی و با هدف کاهش نابرابری های اجتماعی- اقتصادی در میان نقاط شهری و روستایی، تلاش های فراوانی صورت گرفت، به طوری که با تشکیل نهادهایی همچون جهاد سازندگی و بنیاد مسکن در این زمینه، طرح ها و پروژه های فراوانی به منظور بهبود زندگی روستاییان، عمران و آبادانی روستاها تهیه و اجرا گردید. در این میان طرح هادی روستایی از مهمترین برنامه هایی است که با هدف توزیع بهینه خدمات و ساماندهی کالبدی- فضایی سکونتگاه های روستایی کشور برای فراهم کردن بستر بهبود جریان توسعه اقتصادی- اجتماعی در روستاها به مرحله اجرا درآمده است (شکور و شمس الدینی، ۱۳۹۳).

در پی تلاش دولت ها در زمینه نوسازی و تغییر و تحول در عرصه های کالبدی روستاها، به مدد مداخلات فیزیکی، از بعد سیما و چهره فیزیکی روستاها، به واسطه اجرای طرح های هادی روستایی، اثرات مثبت و رضایت بخش زیادی مشاهده می شود. به طوری که بسیاری از محققان با انجام مطالعاتی این موضوع را مورد تأیید قرار داده اند (برزو و همکاران، ۱۳۸۹؛ شمعی و همکاران، ۱۳۹۰؛ شکور و شمس الدینی، ۱۳۹۳). اما برخی مطالعات نیز به این مساله پرداخته اند که اصلی ترین ویژگی مناطق روستایی، اقتصاد روستایی، وضعیت مناسبی را طی نموده است. این مساله به حدی اهمیت یافته که در بسیاری از روستاها با وجود ایجاد امکانات زیربنایی و عمرانی مناسب، شاهد فقر و پایین آمدن سطح رفاهی زندگی روستاییان، افزایش نابرابری های شهر و روستا، اختلافات طبقاتی و حتی کاهش جمعیت روستایی و مهاجرت روستائیان به مناطق شهری بوده ایم (سعیدی و همکاران، ۱۳۸۸). نتایج مطالعه ربیعی فر و همکاران (۱۳۹۴) در زمینه تحلیل و ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی در تحولات اقتصادی- اجتماعی سکونتگاه های روستایی (مطالعه موردی: روستاهای استان زنجان) نشان می دهد که اجرای طرح هادی موجب بهبود شاخص اجتماعی شده است. اما در شاخص های اقتصادی تأثیر چندانی نداشته است و متغیرهای تولید و درآمد کمترین تأثیر را از اجرای طرح هادی پذیرفته اند. عدم درک و شناخت صحیح از نیازمندی های روستایی از دیگر مواردی است که موفقیت طرح های هادی را تحت الشعاع قرار داده است (زارعی، ۱۳۸۸). مشکلات اقتصادی اجتماعی از قبیل: پایین بودن بهره وری تولید، پایین بودن درآمد، تأمین معیشت روستاییان و روابط نامتعادل شهر و روستا از دیگر عوامل مهم در عقب ماندگی و توسعه نیافتگی نواحی روستایی کشور هستند (رضوانی، ۱۳۸۳).

بدین ترتیب، حل مشکلات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در سکونتگاه های روستایی کشور نیازمند برنامه ریزی های یکپارچه در سطح خرد و کلان می باشد (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۰). بیشتر محققان، شاخص اقتصادی را در بهبود کیفیت زندگی مهم می دانند و معتقدند که کیفیت زندگی فرد، خود هدف فعالیت های اقتصادی است. بطور کلی، کیفیت زندگی در بعد اقتصادی شامل مؤلفه های تولید ناخالص داخلی، درآمد و شغل و دارائی، منابع اقتصادی میزان رفاه مادی و امنیت شغلی است (فلنر، ۲۰۰۴).^۳ بنابر این رونق اقتصادی روستاها مهمترین عامل پایداری روستا است و یک اقتصاد پویا و پایدار در روستاها می تواند بخش عمده ای از معضل مهاجرت از روستا به شهر را حل نموده و روستا را به محیطی جذاب برای زندگی تبدیل نماید (سجادی و همکاران، ۱۳۹۰).

روش شناسی

در این پژوهش سعی شده است ضمن تبیین ارتباط بین اقتصاد روستایی و اقتصاد مقاومتی، با استفاده از آمار و اطلاعات موجود، تصویری کلان از وضعیت اقتصاد روستایی در کشور ارائه شود و با استفاده از آن ضمن ارائه تحلیلی از وضعیت موجود، ضرورت تبیین کارکرد اقتصاد روستایی در طرح های توسعه روستایی، برای برون رفت از مشکلات این بخش مطرح شود.

ادبیات اقتصاد روستایی و اقتصاد مقاومتی:

اقتصاد روستایی با تغییرات حاصله به ویژه در سال های اخیر، شامل تمامی فعالیت های اقتصادی اعم از کشاورزی با همه زیر بخش ها و غیر کشاورزی، نظیر فعالیت صنعت، استخراج معادن، بازرگانی (عمده فروشی و خرده فروشی)، گردشگری و... است که در این حوزه انجام می شود. اگرچه پایه های آغازین اقتصاد روستاها بر پایه فعالیت های کشاورزی و دامداری است، اما در فرایند تحولات اقتصادی در جهان و به تناسب نیازهای فعلی، بخش کشاورزی با ساختار سنتی فعلی، به تنهایی قادر به تامین نیازهای اقتصادی و شغلی روستاها و توسعه جمعیتی روستاییان نیست. با گسترش این تحولات تقسیم کار سنتی بین شهر و روستا تغییر یافته و تقسیم کار نوینی بوجود آمده است. کارکردهای اقتصادی یکی از مهم ترین کارکردهای جوامع روستایی است که توجه به آنها موجب تجدید حیات اقتصادی روستاها و رونق اقتصادی این نواحی خواهد شد (مشیری و همکاران، ۱۳۸۳). شناخت کارکرد های اقتصادی مناطق روستایی و تحولات آن، ساماندهی و هدایت این تحولات در راستای توسعه پایدار روستایی ضروری به نظر می رسد (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۱). تحولات اقتصادی، وضعیت اشتغال در روستاها و تحولات آن، نقش تعیین کننده ای در کم و کیف جمعیت روستایی دارد. چراکه عواملی مانند عدم برخورداری از امکانات و تسهیلات مشابه خانوارهای شهری، عدم برخورداری از اشتغال مناسب و بروز مشکل بیکاری و تفاوت در سطح درآمد خانوارهای روستایی، می توانند میزان روستائینشی و به عبارتی مهاجرت روستائیان به شهرها را تحت تاثیر قرار دهد (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۱). رهبر معظم انقلاب، با ارائه "سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی"، چاره مشکلات اقتصادی را استفاده بهینه از ظرفیت های عظیم داخلی دانستند که در سایه آن چرخ اقتصاد کشور با استعداد های سرشار معنوی، مادی و ذخائر و منابع غنی و متنوع به گردش در می آید. اقتصاد مقاومتی مفهومی است که در پی حرکت به سمت خوداتکایی در کشور، مقاوم سازی، بحران زدایی و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود اقتصادی مطرح می شود. در اقتصاد مقاومتی رویکرد کشور و جامعه به سمت ایجاد نهضت استعدادیابی و ظرفیت یابی درونی و استفاده از فرصت های موجود ملی است. توجه به جامعه روستایی بعنوان یکی از بخش های دارای پیش زمینه اقتصاد مولد، درون زا، خودجوش و پویا، می تواند بعنوان یکی از راهبردهای تحقق اقتصاد مقاومتی مورد توجه برنامه ریزان قرار گیرد. از این رو جامعه روستایی، با ظرفیت های اقتصادی بالقوه، توان بسیار بالایی را در زمینه نقش آفرینی در اقتصاد مقاومتی به عنوان کانون های اصلی تولید ایفا می کند.

روستاها با تکیه بر منابع آب و خاک شکل گرفته اند و گسترش یافته اند اما این منابع نقطه آغاز تحولات اقتصاد روستایی است و تمامیت آن محسوب نمی شود. شناخت، مطالعه و تبیین تمام متغیرهای تولید ثروت، سازمان های تولیدی، توزیع و مصرف محصولات نواحی روستایی در کنار تلاش برای آسیب شناسی روندها و فرایندها و ساختارهای تولیدی و ارزیابی موانع پیشرفت این جامعه اقتصادی و انسانی از پیش نیازهای توسعه اقتصاد روستایی است. اقتصاد روستایی با مردم روستا تعریف می شود. این سطح از اقتصاد به منابع محیطی وابسته و اقتصادی مردمی و کانون اصلی تولید و ارزش آفرینی است که این مهم همان پیروی از سیاستهای اقتصاد مقاومتی است. از الزامات چندگانه تحقق اقتصاد مقاومتی، تکیه بر مردم، کاهش وابستگی به نفت و حمایت از تولید ملی می باشد. توجه به جایگاه برجسته روستاها در عرصه اقتصادی، تولیدی، محیطی و اجتماعی موجب تامین بخش مهمی از نیازهای اقتصادی مردم و ارتقای قدرت اقتصاد ملی می گردد (سجاسی و همکاران، ۱۳۹۳).

در اقتصاد مقاومتی برداشتن گام هایی در راستای تنوع تولید لازم است (فشاری و پورغفار، ۱۳۹۳). وابستگی به اقتصاد تک محصولی نفت، در سطح ملی و کشاورزی در سطح روستایی، ضعف اقتصاد را برای هر دو به همراه داشته است. از اینرو اقتصاد روستایی نیازمند متنوع سازی است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲) ایجاد فعالیت های اقتصادی جنبی و تلفیقی در بهبود وضعیت روستاها موثر خواهد بود. این امر از آن

جهت اهمیت دارد که روستاهای کشور ما عمدتاً تنوع اندکی در مشاغل و در نتیجه منابع درآمدی خود دارند. صنعتی سازی روستایی، به عنوان فرایندی که ابزارهای مناسب برای متنوع سازی اقتصاد روستایی فراهم می آورد، رویکردی اقتصادی است که با ایجاد اشتغال و افزایش درآمد و توزیع متعادل تر درآمد، منجر به بهبود سطح زندگی روستاییان و بالطبع زمینه نیل به توسعه پایدار روستایی را فراهم می آورد (Queiruga et al., 2008). از طریق متنوع کردن اقتصاد روستایی میتوان فقر روستایی را کاهش داد و با توسعه اقتصاد روستایی و اقتصاد ملی، توسعه متعادل میان خانوارهای شهری و روستایی، بخش کشاورزی و صنعت و بالاخره اقتصاد منطقه ای و تمرکززدایی صنعتی و شهری را میسر نمود (Lee, 2001; Choi, 2001).

تحولات اجتماعی و بسیاری از رویدادهای اخیر، فرصت هایی را ایجاد کردند که باعث شد مناطق روستایی واکنش نشان دهند (وودز، ۱۳۹۰). در این نوع تغییرات که می توان آن را باز ساخت روستایی نامید. اقتصاد مناطق روستایی از اقتصاد تولید محور به سمت اقتصاد مبتنی بر مصرف، تغییر یافت. در سال های اخیر تحت تأثیر شبکه های تلویزیونی و رسانه های داخلی و خارجی و تبلیغ کالاهای مصرفی و از سویی دیگر توسعه واحدها و کارخانجات تولیدکننده مواد غذایی و سایر محصولات و کالاها موجب شده که علاوه بر جامعه شهری، روستاییان نیز دسترسی آسان و کم دغدغه ای به آنچه نیاز دارند، داشته باشند و دیگر ضرورتی نمی بینند که به شکل خودکفا و خوداتکا عمل کنند. این مساله تا حدودی برابری مخارج و هزینه ها را در جامعه روستایی نسبت به جامعه شهری ایجاد نموده این در حالی است که وضعیت درآمدی در دو جامعه بسیار متفاوت است. اگر بخواهیم دیدگاه کلی نگرتری را داشته باشیم، در گذشته میزان استفاده از کالاهای مصرفی در جوامع روستایی نسبت به شهری بسیار پایین تر بود و روستاییان همچون جوامع شهری تمایل به استفاده از کالاهای لوکس و تجمل گرایانه نداشتند به نظر می رسد با تغییر نگرش ها درباره مصرف در جامعه روستایی و رواج پدیده مصرف گرایی در جامعه، میل به مصرف در روستاییان نیز افزایش یافته و تمرکز از نیازهای اساسی به سمت نیازهای کاذب و به خصوص کالاهای لوکس تغییر پیدا کرده است (یوسفی، ۱۳۹۳). در کشور ما همواره در طول تاریخ، روستاییان تولیدکننده محصولات کشاورزی و دامی بوده اند به صورتی که علاوه بر تولید و تامین مایحتاج مورد نیاز خود، نیازهای جامعه شهری را نیز تأمین می کردند. به این ترتیب در همه حال جامعه روستایی به عنوان جامعه ای خوداتکا و خودکفا شناخته شده که می توانسته هم نیازهای خود را برآورده کند و هم امنیت غذایی کشور را تأمین کند. ویژگی فوق یکی از شاخص های اقتصاد مقاومتی است. در نتیجه، یکی از اقدامات عملی در عینیت بخشیدن به اقتصاد مقاومتی می تواند بازگرداندن کارکرد روستا به روستا باشد. که همان دور کردن روستا از مصرف گرایی و زمینه سازی برای مولد شدن مجدد روستاها است. توجه به کارکردهای اقتصادی در توسعه روستایی "را می توان عاملی در راستای بهبود شرایط زندگی اقشار کم درآمد روستایی و خودکفاسازی آنان، در روند توسعه کلان کشور دانست. چرا که رابطه مستقیم و مثبتی میان اجرای اقتصاد مقاومتی در کشور و نحوه و سبک زندگی و فرهنگ اقتصادی و الگوی ذهنی و رفتاری جامعه وجود دارد و ریشه اصلاح مسائل اقتصادی در اصلاح فرهنگ اقتصادی، سبک زندگی مردم، الگوی مصرف و توسعه فرهنگ کار و تلاش و تولید ملی است.

وضعیت موجود اقتصاد روستایی براساس اطلاعات و آمار موجود:

مناطق روستایی با بیش از ۶۰ هزار آبادی جمعیتی حدود ۲۲ میلیون نفر را شامل می شوند. بررسی آمارهای جمعیتی کشور از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۳ نشان می دهد که همواره سهم جمعیت روستایی در کشور در حال کاهش بوده است. میزان روستا نشینی، از ۶۸/۷ درصد در سال ۱۳۳۵، به کمتر از ۲۸ درصد در سال ۱۳۹۳ کاهش یافته است. این کاهش سهم جمعیت روستایی هم در اثر مهاجرت از روستا به شهرها رخ داده است و بخشی از آن هم به دلیل تبدیل برخی از روستاها به شهر حاصل شده است. شکاف درآمدی مورد نظر بین خانوارهای روستایی و شهری در سال ۱۳۳۵ به میزان ۵۷ درصد بوده و تا سال ۱۳۹۰ نیز روندی کاهشی داشته است. اما مجدداً در سال ۱۳۹۳ به ۴۳ درصد افزایش یافته است (مرکز آمار ایران).

کشاورزی و دامداری به عنوان فعالیت بنیانی روستایی در طول قرن ها به نحو مؤثری منبع اصلی اشتغال و پیش برنده اقتصاد روستایی، بخش عمده درآمد روستاییان و عاملی مؤثر و فراگیر در سازماندهی جامعه و فرهنگ روستایی بوده است. با توجه به بالا بودن سهم بخش کشاورزی در اشتغال روستایی، این بخش مهمترین منبع درآمد روستاییان در کشور است و شاخص های اقتصادی مرتبط با این بخش

مستقیماً مرتبط به شرایط اقتصادی روستاییان می باشد. در دهه های اخیر فعالیت های صنعتی، معدنی و خدماتی به فعالیت های کشاورزی و دامداری روستایی افزوده شده است. حدود ۵۶ درصد از روستاییان از کشاورزی ارتزاق می کنند به همین دلیل مهمترین سیاست هایی که بر روستاها مؤثر هستند سیاست های بخش کشاورزی هستند. در جدول ۱ سهم ارزش افزوده هر یک از فعالیت های انجام شده در حوزه روستایی ارائه شده است.

جدول ۱- ارزش افزوده بخش های اقتصادی روستایی در مقایسه با کل کشور

بخش های اقتصادی	کل کشور (میلیارد ریال)	روستایی (میلیارد ریال)	سهم روستایی به کل کشور(درصد)	سهم روستایی به کل تولید روستایی(درصد)
کشاورزی، شکار و چنگلداری	۷۵۳۶۳۱	۷۰۵۸۱۰	۹۳/۷	۳۶
ماهگیری	۲۹۹۳۰	۲۵۸۱۸	۶۸/۳	۱/۳
معدن	۷۳۷۹۰۶	۵۳۰۹۳۶	۷۲	۲۷/۱
صنعت	۱۱۳۰۳۴۵	۳۰۸۰۶۵	۲۷/۳	۱۵/۷
تامین آب، برق و گاز طبیعی	۴۹۷۳۸۰	۷۴۶۸۴	۱۵	۳/۸
ساختمان	۳۹۰۰۵۹	۲۸۰۵۷	۷/۲	۱/۴
عمده فروشی، خرده فروشی، تعمیرات	۱۰۵۷۴۷۸	۵۸۷۸۴	۵/۶	۳
هتل و رستوران	۷۱۲۹۶	۲۹۹۹	۴/۲	۰/۲
حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات	۵۸۶۴۸۰	۳۳۰۷۲	۵/۶	۱/۷
واسطه گری های مالی	۲۰۵۲۴۳	۷۴۹۶	۳/۷	۰/۴
مستغلات، کرایه و خدمات کسب و کار	۹۲۵۳۴۷	۶۶۸۱۰	۷/۲	۳/۴
اداره امور عمومی، دفاع و تامین اجتماعی	۳۲۱۹۸۹	۴۱۵۷۶	۱۲/۹	۲/۱
آموزش	۲۴۶۶۱۶	۴۳۵۶۵	۱۷/۷	۲/۲
بهداشت و مددکاری اجتماعی	۲۲۸۳۹۲	۸۹۶۷	۳/۹	۰/۵

ماخذ: طرح حساب های ملی، مرکز آمار ایران

در این گزارش مرکز آمار ایران به این نکته اشاره شده است که بیشترین سهم از اشتغال روستاها، مربوط به بخش کشاورزی است. سهم این بخش به طور متوسط در بازه زمانی سال های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۳ حدود ۵۲ درصد از کل اشتغال روستایی بوده است. بخش های خدمات و صنعت در همین بازه زمانی به ترتیب حدود ۲۱ و ۲۶ درصد از اشتغال روستایی را شامل شده است. بر اساس آمار منتشر شده توسط مرکز آمار ایران در زمینه تولید ناخالص داخلی^۴ کشور از مجموع ۷۳۷۲۱۸۲ میلیارد ریال، میزان ۱۹۵۸۱۴۲ میلیارد ریال معادل ۲۶/۶ درصد در حوزه روستایی می باشد. نتایج محاسبات ارزش افزوده بر حسب بخش های مختلف اقتصادی نشان می دهد که فعالیت های کشاورزی حوزه روستایی، ۹۳/۷ درصد از ارزش افزوده بخش کشاورزی کل کشور را به خود اختصاص می دهد

با جمع بندی جدول فوق و تفکیک بخش های اقتصادی به دو بخش تولیدی و خدماتی، در جدول ۲ سهم هر در ستون آخر جدول ۱ سهم هر یک از بخش های اقتصادی نسبت به کل تولید ناخالص داخلی روستایی، و عبارتی دیگر ساختار اقتصاد روستایی در ایران ارائه شده است. بر اساس جدول فوق بخش های کشاورزی، معدن و صنعت به ترتیب با سهم ۳۶، ۲۷/۱ و ۱۵/۷ بزرگترین سهم را نسبت به سایر فعالیت های روستایی در تولید ناخالص داخلی روستایی به خود اختصاص می دهند. یک از این بخش ها در ایجاد ارزش افزوده مشاهده می

۴ تولید ناخالص داخلی (GDP): معیاری برای اندازه گیری تولید است. تولید ناخالص داخلی برابر است با ارزش همه کالاها و خدمات تولید شده در یک دوره منهای کالاها و خدمات مصرف شده در فرآیند تولید طی همان دوره بعلاوه مالیات.

شود. بر این اساس سهم بخش تولیدی اقتصاد روستایی از کل اقتصاد تولید کشور برابر با ۵۲/۶ درصد و سهم بخش خدماتی اقتصاد روستایی از کل اقتصاد خدماتی کشور برابر ۸/۳ درصد می باشد.

جدول ۲. سهم ارزش افزوده بخش های تولیدی و خدماتی در اقتصاد روستایی

بخش های اقتصادی	کل کشور (میلیارد ریال)	سهم بخش های اقتصادی در کل کشور (درصد)	روستایی (میلیارد ریال)	سهم بخش های اقتصادی در روستایی (درصد)	سهم بخش اقتصادی روستایی از همان بخش در کشور (درصد)
تولیدی	۳۰۴۱۸۷۲	۵۸/۷	۱۵۹۸۶۸۶	۸۱/۶	۵۲/۶
خدماتی	۴۳۳۰۳۱۰	۴۱/۳	۳۵۹۴۵۶	۱۸/۴	۸/۳
جمع	۷۳۷۲۱۸۲	۱۰۰	۱۹۵۸۱۴۲	۱۰۰	

ماخذ: طرح حساب های ملی، مرکز آمار ایران

بر اساس آمار منتشره توسط مرکز آمار ایران در زمینه ارزش میزان ستانده،^۵ مصرف واسطه^۶ و ارزش افزوده هر یک از بخش های اقتصاد روستایی که در قالب جدول ۳ در این مطالعه ارائه شده است. بالاترین میزان ستانده و مصارف واسطه در بین بخش های مختلف اقتصاد روستایی، مربوط به بخش های کشاورزی، شکار و جنگلداری، صنعت و معدن می باشد. این در حالی است که سایر بخش های اقتصاد روستایی سهم بسیار کمی را در اقتصاد روستایی برخوردار می یابند.

جدول ۳. میزان ستانده، مصرف واسطه و ارزش افزوده بخش های اقتصاد روستایی (میلیارد ریال)

بخش های اقتصادی	ستانده	مصرف واسطه	ارزش افزوده
کشاورزی، شکار و جنگلداری	۱۱۷۵۱۳۱	۴۶۹۳۲۲	۷۰۵۸۱۰
ماهگیری	۴۳۷۶۰	۱۷۹۴۲	۲۵۸۱۸
معدن	۵۸۴۴۹۵	۵۳۵۵۹	۵۳۰۹۳۶
صنعت	۷۱۹۹۵۶	۴۱۱۸۹۱	۳۰۸۰۶۵
تامین آب، برق و گاز طبیعی	۹۳۸۴۹	۱۹۱۶۵	۷۴۶۸۴
ساختمان	۵۴۲۱۹	۲۶۱۶۲	۲۸۰۵۷
عمده فروشی، خرده فروشی، تعمیرات	۷۵۲۳۲	۱۶۴۴۸	۵۸۷۸۴
هتل و رستوران	۶۰۰۱	۳۰۰۲	۲۹۹۹
حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات	۴۳۵۶۷	۱۰۴۹۵	۳۳۰۷۲
واسطه گری های مالی	۱۱۲۶۶	۳۷۷۰	۷۴۹۶
مستغلات، کرایه و خدمات کسب و کار	۸۲۳۲۱	۱۵۵۱۲	۶۶۸۱۰
اداره امور عمومی، دفاع و تامین اجتماعی	۵۵۵۵۱	۱۳۹۷۵	۴۱۵۷۶
آموزش	۴۷۹۹۹	۴۴۳۵	۴۳۵۶۵
بهداشت و مددکاری اجتماعی	۱۰۴۱۵	۱۴۴۸	۸۹۶۷
سایر خدمات عمومی، اجتماعی، شخصی و خانگی	۵۰۹۷	۱۴۰۶	۳۶۹۱
جمع	۳۰۰۸۸۶۰	۱۰۶۸۵۳۰	۱۹۴۰۳۳۰

۵ستانده: ارزش کالاها و خدماتی است که در یک واحد تولید شده و برای استفاده در خارج از آن واحد در دسترس قرار می گیرد. که بر مبنای قیمت تولید کننده تعیین می شود.

۶ مصرف واسطه: ارزش کالاها و خدماتی است که به صورت داده های یک فرآیند تولید در آن مصرف می شوند و به قیمت خریدار ارزش گذاری می شود.

ماخذ: طرح حساب های ملی، مرکز آمار ایران

یکی از بزرگترین مشکلاتی که همواره بر سر راه درآمد روستاییان کشور وجود دارد، طولانی بودن زنجیره تأمین محصولات کشاورزی است که باعث ایجاد حاشیه بازار و پایین آمدن سهم تولیدکننده از قیمت نهایی محصول می شود. بررسی سهم تولیدکننده از قیمت نهایی محصولات زراعی و باغی نشان می دهد که متوسط این سهم کمتر از ۵۰ درصد است که عدد بالایی است (گزارش مرکز پژوهش های مجلس، ۱۳۹۵).

بررسی سهم کشاورزی و سایر فعالیت های اقتصادی در تأمین درآمد خانواده های روستایی از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۲ نشان می دهد که هرگاه درآمد حاصل از فعالیت های کشاورزی کاهش یافته است درآمد حاصل از سایر فعالیت های اقتصادی جایگزین آن شده است. بررسی متوسط سهم فعالیت های مختلف در تأمین درآمد روستاییان نشان می دهد که سهم کشاورزی در دهک های پردرآمد، به مراتب بیشتر از دهک های کم درآمد است. مقایسه میزان درآمد و میزان هزینه خانواده های روستایی در بازه زمانی بین سال های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۳ نشان می دهد، تا قبل از سال ۱۳۸۳ میزان هزینه هر خانواده روستایی همواره کمتر از درآمد همان خانواده بوده است. ولیکن روند تغییرات اختلاف این دو شاخص به شکلی بوده است که میزان هزینه هر خانواده روستایی از میزان درآمدش، بیشتر شده است که نشان از یک ناپایداری اقتصادی در خانواده های روستایی دارد. این وضعیت به نحوی است که درآمد دهک دهم (دهک پر درآمد) حدوداً با متوسط درآمد دهک ۵ و ۷ شهری برابری می نماید. از سویی دیگر شکاف درآمدی مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی حدود دو برابر بوده است. این نابسامانی های درآمدی در بین روستاییان موجب می شود که روستاییان به تدریج توان تهیه مایحتاج اولیه زندگی را از دست بدهند. بررسی نسبت درآمد هر فرد شهری به روستایی در بازه زمانی سالهای ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۳ نشان می دهد که درآمد هر فرد شهری حدوداً ۹۰ درصد بیشتر از هر فرد روستایی بوده است. در همین بازه زمانی متوسط سهم خوراکی ها مخارج روستاییان ۳۹/۵ درصد بوده است و روندی افزایشی را در سالهای اخیر داشته به نحوی که در سال ۱۳۹۳ به ۴۲ درصد افزایش یافته است که نشان از یک ناامنی غذایی پایدار در مناطق روستایی کشور است. این در حالی است که نرخ بیکاری در دهک های اول درآمدی در روستاها حدود ۷۰ درصد و این شاخص در دهک های پردرآمد حدود ۱۴ درصد می باشد (گزارش مرکز پژوهش های مجلس، ۱۳۹۵). براساس تازه ترین آماري که از سوی وزارت کار منتشر شده است از مجموع ۱۷ میلیون و ۱۸۴ هزار نفر جمعیت روستایی کشور، تنها ۶ میلیون و ۳۴۰ هزار نفر شاغل هستند و ۴۷۸ هزار نفر نیز به دنبال کار می گردند. به عبارتی دیگر بیش از ۱۰ میلیون نفر از جمعیت روستایی کشور از نظر اقتصادی غیرفعال یا به عبارتی بیکار هستند (وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، ۱۳۹۴).

تحلیل وضعیت موجود و جمع بندی:

مطالعه اقتصاد روستایی به شناخت پتانسیل های موجود در روستاها و سیاست گذاری ها، تصمیم گیری ها و برنامه ریزی های مناسب در جهت توسعه پایدار روستایی کمک می کند. استفاده از پتانسیل ها و ظرفیت های بالقوه روستاها جهت پیشبرد اقتصاد مقاومتی، بیش از پیش ضروری به نظر می رسد.

در عصر جهانی شدن، جوامع روستایی باید ضمن درک این تغییرات در صورت تمایل به توسعه برای انجام برخی تغییرات اجتماعی و اقتصادی آماده باشند و مدیران جامعه روستایی در این فرآیند باید بدانند که فعالیت های محض کشاورزی و فعالیت در قالب های گذشته و سنتی جهت موفقیت در توسعه روستایی و در چارچوب تحولات جهانی، از توانایی پایینی برخوردار هستند. اقتصاد روستایی کشورمان، از تنوع و کارکردهای مختلفی برخوردار می باشد، این امر لزوم توجه بیشتر به این بخش از عرصه اقتصادی کشور را ایجاب می نماید، عدم توجه به بعد اقتصادی در توسعه روستاها باعث شده که فرصت های اشتغال در حوزه روستایی کاهش یافته و به تبع آن جامعه با بحران بیکاری، مهاجرت و ... مواجه شود. در نتیجه اجرای طرح های هادی روستایی و سایر طرح های کالبدی، بافت روستاها بیشتر به سمت بافت شهری تمایل یافته است. تحت تأثیر فرایندهای موجود، اقتصاد روستا از تولید محوری به تدریج فاصله گرفته و به مصرف گرایی گرایش پیدا کرده است.

در نتیجه روندهای تعاملات با شهرها و مهاجرت از روستاها، پندارها، نگرشها، هنجارها، رفتارها و الگوهای متعدد تغییر کرده و برآیند چنین فرایندی، تحول در ساختار اجتماعی و سپس، تبعات مستقیم و غیرمستقیم آن تحول در شیوه سکونت و زندگی، الگوی تولید و مصرف در روستاها می باشد. بدون تردید روستاها در عصر حاضر با تحولات و تهدیدات گسترده ای روبرو هستند، از این رو تضمین و تداوم حیات و بقا روستاها نیازمند یافتن راه حل ها و روشهای جدید مقابله با مشکلات می باشند. تغییر در ساختار اقتصادی روستا از اصلی ترین مسائل روستاها است؛ به گونه ای که تحت تأثیر فرایندهای اقتصادی جامعه و شهرهای پیرامون، اقتصاد روستا از بخش کشاورزی به تدریج فاصله گرفته و به فعالیت های غیرکشاورزی گرایش پیدا نموده است. در این فرایند کاهش تولید روستا، تغییر در الگوهای مصرف، تغییر در نظام های بهره برداری کشاورزی و الگوهای کشت، از روندهای معمول هستند.

پیشنهادها

برای جلوگیری از بروز مشکلات اجتماعی و اقتصادی و همچنین توسعه اقتصادی کشور و حرکت در مسیر و تحقق اقتصاد مقاومتی از ظرفیت های مناطق روستایی بهره گیری شود. با بازنگری قوانین مرتبط، کارکردهای اقتصادی روستا جهت برنامه ریزی معیشت روستاییان بعنوان طرح متمم و فصلی جداگانه در کنار طرح های هادی روستایی در نظر گرفته شود. این طرح ها به صورت دوره ای در بازه های زمانی مشخص تدوین و بازبینی شوند. با توجه به تنوع شرایط جغرافیایی و آب و هوایی، تفاوت در قابلیت ها و ظرفیت های محیطی و تفاوت خصوصیات اقتصادی و اجتماعی روستاها. برای هر روستا طرحی متناسب با آن تهیه شود. و در این راستا نقش و جایگاه مردم به عنوان استفاده کنندگان و مخاطبین اصلی برنامه ها در انجام تمام امور اقتصادی، عمرانی و نظام برنامه ریزی مورد توجه بیشتری قرار گیرد. با مقایسه امکانات و فرصت های تولیدی در جغرافیای روستایی کشور با همتهای خارجی و داخلی آن دانش و ابزار استخراج ارزش افزوده شناسایی و بکارگیری شود. متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در برنامه های توسعه روستایی مورد توجه قرار گیرد. این امر بعنوان استراتژی بنیادی موجب ایجاد اشتغال، تثبیت جمعیت، بهره برداری بهینه از منابع طبیعی تجدیدشونده، ورود فعال اقتصاد روستایی در اقتصاد ملی و بین المللی، افزایش تولید و انباشت پس انداز، افزایش خودآگاهی، شخصیت و هویت فردی و ملی و ... در روستاها می گردد. توسعه بازارهای محلی به عنوان یکی دیگر از کارکردهای اقتصاد روستایی اجرایی شود. این امر توسعه تولیدات و صنایع محلی و ایجاد انگیزه برای تولید بیشتر محصولات جنبی به جهت قیمت مناسب عرضه توسط روستاییان، کاهش وابستگی به شهرها، ایجاد ارتباطات اقتصادی و اجتماعی بین روستاها، رفع نیازهای افراد ساکن در نواحی روستایی با اتکا به تولیدات محلی و بومی و عرضه مستقیم و بیواسطه را به همراه خواهد داشت و سبب پویایی اقتصاد و گردش پول در ناحیه و توسعه اقتصادی آن می گردد (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۵). طرح های الگویی مختلفی متناسب با ظرفیت های مناطق مختلف بصورت الگویی در بخش ها و زمینه هایی چون صنایع تبدیلی، صنایع دستی و روستایی، خدمات بین راهی و گردشگری و معرفی و اجرا گردد. قوانینی در جهت روش تولید، توزیع و مصرف در حد مطلوب و بهینه در تمام بخش های اقتصاد روستایی به منظور حمایت از این بخش و تحقق یافتن معیشت و رفاه مادی روستاییان تدوین گردد.

منابع

برزو، غ، شاه حسینی، ا، عباسی زاده، م. (۱۳۸۹). ارزشیابی کیفی اجرای طرح هادی در روستای کرناچی شهرستان کرمانشاه - کاربرد نظریه بنیانی، فصلنامه پژوهش های روستایی، سال اول، شماره سوم، تهران.
پور طاهری، م. (۱۳۹۰). راهبردها و سیاستهای توسعه کالبدی سکونتگاههای روستایی، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، چاپ اول، تهران.

ربیعی فر، و.، صنعتی منفرد، س.، ساشورپور، م.، حضرتی، م. (۱۳۹۴). تحلیل و ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی در تحولات اقتصادی- اجتماعی سکونتگاه های روستایی (مطالعه موردی: روستاهای استان زنجان). برنامه ریزی منطقه ای (دانشگاه آزاد مرودشت). سال پنجم بهار ۱۳۹۴ شماره ۱۷.

رضوانی، م. (۱۳۸۳). مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، انتشارات قومس، چاپ اول، تهران.

رضوانی، م.، مطیعی لنگرودی، س.، محمدزاده لاریجانی، ف. (۱۳۹۱). تبیین تحولات کارکردی روستاها و گذار از اقتصاد کشاورزی به گردشگری با تأکید بر نظریه چرخه حیات (مطالعه موردی: دهستان فیروزجاه - شهرستان بابل). فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش های نو در جغرافیای انسانی. سال چهارم، شماره سوم. ص ۱۰۷-۱۲۳.

زارعی، ی. (۱۳۸۸). نقدی بر فرایند تهیه طرح هادی روستایی، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۲۷. تهران.

سجادی، ژ.، ابراهیم زاده، ع.، شمس الدینی، ع. (۱۳۹۰). تحلیلی بر مهاجرت های روستایی - شهری با تأکید بر نقش مسافت و دسترسی (مورد: شهرستان ممسنی). فصلنامه مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، سال دوم، شماره ۸.

سجاسی قیداری، ح.، رومیانی، ا.، صانعی، س. (۱۳۹۳). ارزیابی و تبیین کارکرد صنایع روستایی در توسعه مورد: دهستان صائین قلعه در شهرستان ابهر. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۳، پیاپی ۸. ص ۸۷-۱۰۵.

سعیدی، ع.، حسینی حاصل، ص. (۱۳۸۸). شالوده مکانیابی و استقرار روستاهای جدید، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، چاپ اول، تهران: انتشارات شهیدی.

سعیدی، ع. (۱۳۸۱). مبانی جغرافیای روستایی. تهران: انتشارات سمت.

شکوره، ع.، شمس الدینی، ع. (۱۳۹۳). سنجش تحقق پذیری ابعاد اجتماعی - اقتصادی اجرای طرح هادی در سکونتگاه های روستایی مورد شناسی: روستای کناره - شهرستان مرودشت. جغرافیا و آمایش شهری - منطقه ای، شماره ۱۳. ص ۵۲-۳۹.

شماعی، ع.، احمدپور، ا. (۱۳۹۰). بهسازی و نوسازی شهری، چاپ چهارم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

علویزاده، ا.، جوان، ج.، رضوانی مقدم، پ. (۱۳۸۹). نقش متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی در توسعه پایدار روستایی؛ مطالعه موردی شهرستان سمیرم. پایان نامه دکترا. دانشگاه فردوسی مشهد.

فشاری، م.، پورغفار، ج. (۱۳۹۳). بررسی و تبیین الگوی اقتصاد مقاومتی در اقتصاد ایران. مجله اقتصادی. شماره های ۵ و ۶، ص ۴۰-۲۹.

مرکز آمار ایران، (۱۳۹۱). اقتصاد روستایی ایران، حساب تولید بخش های اقتصاد در حوزه روستایی.

مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۵). بررسی وضعیت روستاها در ایران. مطالعات زیربنایی (گروه کشاورزی) مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.

مشیری، س. ر.، مهدوی حاجیلویی، م.، آمار، ت. (۱۳۸۳). ضرورت تحول در کارکرد اقتصادی نواحی روستایی (مطالعه موردی: بخش خورگام شهرستان رودبار). پژوهشهای جغرافیایی: زمستان ۱۳۸۳، دوره ۳۶، شماره ۵۰؛ از صفحه ۱۴۳ تا صفحه ۱۵۹.

وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی. (۱۳۹۴). گزیده های آماری، مرکز آمار و اطلاعات راهبردی.

وودز، م. (۱۳۹۰). جغرافیای روستایی (فرایندها، واکنش ها و تجربه های بازساخت روستایی)، ترجمه محمدرضا رضوانی و صامت فرهادی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

Dajian & Peter, (2006):2010 World Expo and Urban Life Quality in Shanghai in Terms of Sustainable Development Chinese, *Journal of Population, Resources and Environment*, Vol. 4, No.1.

Choi, H.S. (2001): Rural Industrialization through science and technology. *Institute of industrial science and technology*, Korea.

Lee D. (2001). Diversification of the rural economy: a case study on rural industrialization in the republic of Korea. *Presented at the Japan program/ INDES 2001*, Conference Japan.

Queiruga, D.; Gonza'lez-Benito, J. & Spengler, T. (2008). "Evaluation of sites for the location of WEEE recycling plants in Spain". *Waste management*. Vol. 28, No. 1, pp.181-190.